

4. Головнюова І. В. Психологічні проблеми переходу до ринкової економіки: гендерний аспект / І. В. Головнюова // Гендерна політика міст: історія і сучасність :/ матеріали наук. практ. конф. (Академія міського господарства, Харків, 18 груд. 2003 р.): наук. зб. – Х. : Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2004. – 304 с.
5. Гоян І. М. Проблеми мотивації поведінки : Методичні рекомендації до курсу «Проблеми мотивації поведінки людини» / І. М. Гоян – Івано-Франківськ : Плай, 2002. – 105 с.
6. Занюк С. С. Психологія мотивації : навч. посіб. / С. С. Занюк – К. : Либідь, 2002. – 304с.
7. Килхлер Е. Мотивация в организациях / Ерих Килхлер, Криста Родлер // Психология труда и организационная психология. Т.1/Пер. с нем. – Х. : Изд. Гуманит. центр, 2003. – 144 с.
8. Крушельницька Я. В. Фізіологія і психологія праці : підручник / Я. В. Крушельницька. – К. : КНЕУ, 2003. – 367 с.
9. Макклелланд Д. Мотивация человека / Д. Макклелланд. – СПб. : Питер, 2007. – 672 с. – (Серия «Мастера психологи»)
10. Назаренко Н. В. Гендерні особливості мотивації студентів до успіху та уникнення невдачі [Електронний ресурс] / Н. В. Назаренко // Вісник Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Психологія. – 2011. – Вип. 39.

УДК 316.6:37.018.32

Юлія Дубчак

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ АДАПТАЦІЇ ПІДЛІТКІВ У ЗАКЛАДАХ ІНТЕРНАТНОГО ТИПУ

Стаття присвячена феномену адаптації підлітків у закладах інтернатного типу. Здійснено теоретичний аналіз понять «адаптація», «соціалізація», «соціально-психологічна адаптація» тощо. Висвітлено деякі особливості закладів інтернатного типу, що можуть впливати на процес адаптації підлітків.

Ключові слова: адаптація, соціалізація, соціально-психологічна адаптація підлітків, заклади інтернатного типу.

The article is devoted to the phenomenon of adaptation, including disclosure of the specificity of teenager adaptation in residential cares. The theoretical analysis of such concepts as "adaptation", "socialization", "social and psychological adaptation" is carried out. The article deals with some features of residential care facilities that may affect the process of adaptation of teenagers in these establishments of adolescents.

Keywords: adaptation, socialization, social and psychological adaptation of adolescents, residential cares.

Актуальність дослідження. Для розвитку людини як істоти біопсихосоціальної важливе значення відіграє перебування в соціальному середовищі. У цьому контексті зазвичай важливого значення набуває процес адаптації до умов цього середовища, причому успішність чи неуспішність адаптації залежить як від психологічних особливостей людини, так і від особливостей того соціального середовища, до якого вона намагається пристосуватись.

Специфічним соціальним середовищем підлітків, які перебувають в умовах батьківської депривації, є заклади інтернатного типу. Зазвичай кількість

осіб, що потребують опіки держави, зростає в періоди соціальної, політичної та/або економічної нестабільності в суспільстві. Таке явище характерне й для сучасного українського суспільства, в якому поширення алкоголізму та наркоманії, безробіття та зубожіння населення, військові дії, а також масове переселення призвели до того, що десятки тисяч дітей опинилися в інтернатах. Тому однією з актуальних наукових проблем є дослідження адаптації підлітків до умов закладів інтернатного типу.

Аналіз останніх досліджень. Феномен адаптації досліджують представники різноманітних галузей наук, зокрема біології та фізіології, соціології, психології тощо.

У цілому адаптацію розглядають як процес активного пристосування до вимог середовища. З позицій системного підходу під цим феноменом розуміють безперервний процес взаємозумовленого впливу людини та її соціального оточення, успішність та адекватність якого залежить як від індивідуально-психологічних особливостей людини, так і від чинників середовища (Г. Балл, Н. Завацька, Г. Ложкін, М. Макаренко, А. Налчаджян, А. Реан, Т. Яценко). Вивченням питань адаптації до навчально-виховного процесу в різних її аспектах займалися І. Бойко, І. Бондаренко, Ю. Бохонкова, М. Горліченко, С. Кулик, Т. Кухарчук, В. Павлушенко, Б. Рудов, В. Скрипник, Л. Хахула, С. Хатунцева та ін. Дослідження адаптації у підлітковому віці проводили І. Булах, Т. Драгунова, Л. Жезлова, Л. Закутська, В. Каган, І. Кон, О. Личко, Н. Максимова, О. Новикова, Г. Прихожан тощо.

Окрім того, значна кількість праць присвячена власне проблемі адаптації й соціалізації дітей-сиріт та дітей, що позбавлені батьківського піклування, зокрема становлення «Я»-образу вихованців закладів інтернатного типу досліджували Г. Бевз, Я. Гошевський, З. Матейчук, Л. Осьмак, А. Пригожан. Особливості психічного розвитку дітей, що залишилися без піклування батьків, відображені в роботах І. Дубровіної, А. Кравченко, П. Павленюк.

Проте в умовах сучасного суспільства, де значний відсоток підлітків, які потрапляють в інтернати, є соціально неадаптованими, з новою силою набуває актуальності дослідження проблеми адаптації підлітків безпосередньо в закладах інтернатного типу.

Мета дослідження полягала в розкритті соціально-психологічних аспектів адаптації підлітків у закладах інтернатного типу.

Виклад основних положень. Феномен адаптації висвітлено в різноманітних психологічних напрямках та підходах.

Уперше наука зустрічається з поняттям адаптації ще 1865 року. Саме тоді німецький фізіолог Г. Ауберт вводить термін «адаптація», що почав широко вживатись у медичній і психологічній літературі, де під адаптацією мали на увазі зміну чутливості аналізаторів під впливом пристосування органів чуттів до діючих подразників [2, с. 55].

У філософії адаптацію розглядають як діалектичну єдність динаміки й стабільності, як аспект життєдіяльності особи й виду, у якому реалізується

фундаментальна властивість матерії до самозбереження й розвитку в конкретних умовах існування [8, с. 6].

Ураховуючи специфіку предмета й об'єкта дослідження психологічної науки, термін «адаптація» набуває тут свого, особливого значення. Так, адаптацію в широкому значенні розуміють як [1, с. 234]:

- процес пристосування індивідуальних та особистісних якостей до життя й діяльності людини в умовах, що змінюються;
- активну взаємодію особистості та середовища залежно від ступеня її активності;
- перетворення середовища згідно з потребами, цінностями й ідеалами особистості, або як переваги залежності особистості від середовища;
- зміни, що супроводжують на рівні психічної регуляції, становлення (та відновлення), збереження динамічної рівноваги в системі «суб'єкт праці – професійне середовище».

У Тлумачному російсько-українському словнику психологічних термінів звертають увагу на три аспекти вживання терміну «адаптація» в психології: це позначення фізіологічної, професійної й соціально-психологічної адаптації. У нашому дослідженні найбільшу увагу варто звернути саме на соціально-психологічну адаптацію, під якою розуміють адаптацію до нових для особистості або групи соціальних умов діяльності [3, с. 340]. Тут варто звернути увагу на те, що соціально-психологічна адаптація є одним із видів адаптації соціальної, тобто процесу активного пристосування індивіда до умов нового соціального середовища, що включає в себе також результат цього процесу [7, с. 11].

Тобто, як бачимо з наведених вище визначень, адаптацію слід передовсім розглядати як процес взаємодії людини й оточуючого її середовища, результатом якого стає оптимальне пристосування людини до нових для неї умов життєдіяльності.

Феномен адаптації тісно пов'язаний із феноменом соціалізації. Так, з одного боку, соціалізацію розглядають як безперервну адаптацію живого організму до оточення, як його здатність пристосовуватись до реакцій інших людей, тоді як з іншого, адаптацію вважають складовою соціалізації, її механізмом [6, с. 91].

У цьому контексті соціальна адаптація є неодмінною умовою й результатом успішної соціалізації дитини, яка здійснюється в трьох основних сферах: діяльності, спілкуванні та свідомості. У сфері діяльності в дитини відбувається розширення видів діяльності; у сфері спілкування відбувається розширення кола спілкування, наповнення й поглиблення його змісту, засвоєння норм і правил поведінки, прийнятих у суспільстві. У сфері свідомості – формування образу «власного Я» як активного суб'єкта діяльності, осмислення своєї соціальної приналежності й соціальної ролі, формування самооцінки [2, с. 56].

Показниками успішності адаптації є високий соціальний статус індивіда в даному середовищі, а також його психологічна задоволеність цим середовищем

у цілому і його найбільш важливими елементами. Навпаки, показниками низької адаптації є, за умови потрапляння індивіда в інше, нове для нього соціальне середовище, аномія й поведінка, що відхиляється від загальноприйнятих норм. Успішність адаптації залежить від характеристик середовища та індивіда. Чим складніше нове середовище (наприклад, більша кількість соціальних зв'язків, складніша спільна діяльність, вища соціальна неоднорідність), чим більше відбувається в ній змін, тим є важчою для індивіда адаптація до цього середовища [2, с. 58–59].

Специфічним середовищем, до якого змушений адаптуватись певний відсоток дітей (і підлітків зокрема), є так звані заклади інтернатного типу, до яких в Україні відносять будинки дитини, загальноосвітні школи-інтернати, дитячі будинки змішаного типу та сімейного типу, а також спеціальні школи-інтернати для дітей із вадами розвитку.

Варто зауважити, що сам по собі підлітковий вік є досить складним етапом у житті людини. Саме в цей період відбувається основна перебудова організму, до якої потрібно успішно пристосовуватись у першу чергу: фізіологічна, що відображена в прояві первинних і вторинних статевих ознак (чоловічих або жіночих), а також психологічна, що відображена в ідентифікації себе з чоловіком або жінкою, і побудова на основі цієї ідентифікації поведінки, спілкування, ставлення до свого внутрішнього й зовнішнього світу [9].

Окрім того, особистісний розвиток підлітка відображений у двох його основних потребах: потребі в самоствердженні та потребі в спілкуванні з однолітками. Підліток намагається знайти себе, виділитись серед інших, заявити про себе як про особистість, випробовує різноманітні варіанти поведінки, намагається всіма своїми силами показати, що він є вагомою ланкою суспільства тощо.

І особливо гостро переживають процес адаптації підлітки, що перебувають у закладах інтернатного типу, оскільки, окрім звичайних підліткових проблем (статеве дозрівання, самоствердження тощо), у них є проблеми, викликані особливими умовами життя [4].

Основні особливості закладів інтернатного типу, що впливають на процес адаптації підлітків, такі [5, с. 43]:

- так званий феномен «ми», що сприяє виникненню в дітей своєрідної ідентифікації один з одним;
- відсутність вільного приміщення, у якому дитина могла б відпочити від інших дітей, що спричинює нереалізовану потребу дитини в особистісному життєвому просторі;
- повне державне забезпечення таких дітей, наслідком якого є серйозні дефекти довільної саморегуляції поведінки (невміння самостійно планувати й контролювати свої дії), споживацька позиція та відсутність ощадливості та відповідальності;
- обмежене й відносно незмінне коло спілкування, що спричиняє безумовну належність до певної групи, психологічну відчуженість

щодо людей за межами цього кола спілкування, а також проблеми в спілкуванні.

Щодо особливостей спілкування підлітків в інтернатах, то тут варто зазначити, що вищеописаний феномен «ми» не дозволяє підлітку повноцінно проявити свою індивідуальність, змушує його залишатися пасивним і малопомітним. Замкнуте коло спілкування, своєю чергою, перешкоджає повноцінному виробленню навичок спілкування, оскільки це коло спілкування неможливо розширити відповідно до потреб та інтересів підлітка. Окрім того, заклади інтернатного типу обмежені просторово, що багато в чому позбавляє підлітка можливості вибору.

Варто зауважити, що на процес адаптації підлітків у закладах інтернатного типу вагомий вплив має сімейна депривація, яка посідає ключове місце в контексті численних соціально-психологічних детермінант, які обмежують повноцінний перебіг особистісного становлення дитини. Депривація (тобто нестача або втрата) повноцінних батьківсько-дитячих взаємин негативно позначається на самосвідомості, стає причиною розладів і дисгармонії в процесі соціальної адаптації дітей-сиріт. Дефіцит спілкування між батьками та дітьми як причина виникнення сімейної депривації призводить до появи страхів, відчуття покинутості й особистісної неповноцінності, психічних відхилень у розвитку дитини, що породжує невідворотні конфлікти, які негативно впливають на особистість [4].

Окрім того, відчуття сімейної депривації часто посилюється під впливом авторитарного стилю спілкування вихователів у закладах інтернатного типу, тоді як підлітки потребують любові та уваги.

Таким чином, великий вплив на процес адаптації підлітків у закладах інтернатного типу має власне специфіка цих закладів, що відображається в описаних вище особливостях цих закладів.

Висновки

1. Адаптація є процесом взаємодії людини й оточуючого її середовища. Результатом цієї взаємодії стає оптимальне пристосування людини до нових для неї умов життєдіяльності.

2. На процес адаптації підлітків, що знаходяться в закладах інтернатного типу, окрім звичайних підліткових проблем (статеве дозрівання, самоствердження тощо), мають значний вплив особливі умови життя, що пов'язані зі специфікою таких закладів.

3. Основними особливостями закладів інтернатного типу, що можуть впливати на процес адаптації підлітків у них, є обмежений простір закладу, а також обмежено коло спілкування підлітка, феномен «ми», а також повне державне забезпечення таких закладів.

4. Сімейна депривація є чинником, що обмежує повноцінне становлення особистості підлітка та утруднює процес адаптації його в закладах інтернатного типу.

Перспективи подальших досліджень полягають у більш ґрунтовному дослідженні чинників, що впливають на процес адаптації підлітків у закладах

інтернатного типу, зокрема особистісних чинників. Це дозволить з'ясувати, як ті чи інші риси характеру підлітка можуть ускладнювати чи полегшувати йому процес адаптації в закладах інтернатного типу.

1. Блажівський М. І. Поняття адаптації у сучасній науковій літературі / М. І. Блажівський // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2014. – Вип. 1. – С. 234–242.
2. Боярин Л. В. Теоретичний аналіз вивчення проблеми соціальної адаптації у психологічній літературі / Л. В. Боярин // Теоретичні і прикладні проблеми психології. – 2013. – № 3. – С. 55–61.
3. Бродовська В. Й. Тлумачний російсько-український словник психологічних термінів : словник / В. Й. Бродовська, В. О. Грушевський, І. П. Патрик ; рец. І. М. Стариков. – К. : Професіонал, 2007. – 512 с.
4. Дейниченко Л. Психологічні особливості соціалізації підлітків, які навчаються в закладах інтернатного типу [Електронний ресурс] / Л. Дейниченко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія. – 2014. – Вип. 2. – С. 24–27. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vknur_2014_2_9.
5. Кумарина Г. Ф. Школьная дезадаптация / Г. Ф. Кумарина // Психологическая наука и образование. – 2001. – № 4. – С. 41–45.
6. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія : посібник / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К. : Академвидав, 2003. – 446 с.
7. Психология : Словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевича. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.
8. Ромм М. В. Философия и психология адаптивных процессов : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений / М. В. Ромм. – М. : Изд-во Моск. психолого-социального института ; Воронеж : МОДЭК, 2006. – 296 с.
9. Філіпов М. Психофізіологія людини : навч. посіб. / М. Філіпов. – К. : МАУП, 2003. – 250 с.

УДК 159.9:316.6

Оксана Чуйко

ПЕРЕЖИВАННЯ ЧАСУ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВИХ ПЕРСПЕКТИВ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ СУСПІЛЬНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

У статті розглянуто особливості переживання часу студентською молоддю. Досліджено рівні сформованості життєвих перспектив студентів-випускників. Проаналізовано співвідношення типів переживання часу та рівнів сформованості життєвих перспектив, а також ставлення опитуваних до ситуації суспільної нестабільності. Встановлено, що високий рівень сформованості життєвих перспектив характерний опитуваним з домінуючою часовою перспективою майбутнього, середній рівень -- опитуваним з домінуючою часовою перспективою позитивного минулого та домінуючою часовою перспективою гедоністичного теперішнього, а низький - із часовою перспективою негативного минулого.

***Ключові слова:** переживання часу, життєві перспективи, життєві цілі, суспільна нестабільність.*